

a Soviet and Polish historic perspective, the credibility of statements and views formulated in the works of polish and soviet historians, as well as the influence of political factors on studying the problem itself.

Keywords: historiography, USSR, Poland, Polish-Soviet relationship, Non-Aggression Pact, «politics of memory».

УДК 63.001.5(477)(«1939-1945»)

О.В. Корзун

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті характеризується наукові праці, в яких досліджено історію сільськогосподарської дослідної справи в Україні в роки Другої світової війни. Визначено, що у радянську добу це питання розглядалось побічно. За часи незалежності окреслився новий концептуальний підхід щодо вивчення історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, який започатковано та системно провадиться на базі Центру історії аграрної науки. Окремий пласт публікацій з цієї тематики представлено закордонними вченими (Росія, Японія, Німеччина).

Ключові слова: сільське господарство, наука, сільськогосподарська дослідна справа, Друга світова війна, історіографія, Академія наук, окупація.

Розбудова незалежної суверенної української держави, обстановка ідеологічного плюралізму, багатопартійність утворили умови не тільки для перегляду змістового навантаження радянської ідеологізованої історіографії, але й розвінчання тих її положень, тверджень і висновків, які не відображали правди історії. Тема Другої світової війни залишається в історичній науці досить гострою. Не сходять зі сторінок наукових видань розкриття різного роду аспектів цієї проблематики, адже відкриваються все нові й нові документи, по-новому інтерпретуються вже відомі. Застосування нових методологічних підходів у висвітленні малодосліджених, замовчуваних або сфальсифікованих проблем, особливо історії українського народу, зокрема й періоду Другої світової війни, дозволить розширити наші знання про ті трагічні роки. Варто також зауважити, що популярною лишається тема дослідження стану та проблем сільського господарства, яке зазнало неймовірних руйнувань у роки війни. Однак вивчення наукового забезпечення галузі досі було поза увагою фахівців. Нині дослідниками і вченими неспростовно доведено, що український геостратегічний чинник посідав важливе місце в глобальних розрахунках радянської і німецької тоталітарних систем. Сама залежність воюючих сторін від українських промислових, сільськогосподарських, людських ресурсів зумовила вкрай безкомпромісний, жорсткий характер бойових дій на території УРСР. Війна гостро поставила питання про найповніше використання всіх сільськогосподарських ресурсів для забезпечення потреб країни і фронту продовольством, промисловістю – технічною сировиною. Продовольчому питанню, яке є ключовим у ході будь-якої війни, надавалось першорядне значення. А головним завданням сільськогосподарських науково-дослідних установ є мінімізація людських, сировинних, енергетичних та транспортних витрат та максимальне збільшення продуктивності аграрної галузі. Тому з усіх галузей природничої науки сільськогосподарський напрямок в ході війни в першу чергу опинився під пильною увагою обох ворогуючих сторін.

Історіографія питання функціонування сільськогосподарських дослідних установ у зазначений період не відзначається, на нашу думку, значним розмаїттям. Радянські історики якщо і згадували цю тему у дослідженнях, то тільки для ілюстрації втрат Радянського Союзу у кількісному відношенні, матеріальному забезпеченні дослідних установ в ході війни [1]. Окремі аспекти сільськогосподарської роботи, що проводилась евакуйованими спеціалізованими дослідними установами, а також після звільнення українських земель від загарбників, розглядає М.І. Орловський [2]. Однак узагальнюючих спеціальних досліджень, присвячених цьому питанню, не проводилось, як і замовчувалось існування в роки окупації аграрних НДІ та результати їхньої роботи на теренах українських земель.

За роки незалежності виникла потреба досконалого та неупередженого висвітлення вітчизняної історії та культури, складовою якої є й аграрна наука. Новий концептуальний підхід щодо вивчення історії вітчизняної дослідної справи започатковано та системно провадиться на базі створеного у 2000 р. Центру історії аграрної науки при Національній науковій сільськогос-

подарській бібліотеці НААН України на чолі із членом-кореспондентом НААН В.А. Вергуновим. За роки свого існування Центр став фактично координуючим методичним осередком відтворення цілісної картини у вивченні галузевої історії науки, освіти і техніки. На сторінках праць, що вийшли друком в історико-бібліографічній серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» (71 книга), започаткованій Центром, було повернуто цілу плеяду видатних постатей, подій, фактів, висвітлювались регіональні проблеми розвитку аграрної науки. Серед численних публікацій, підготовлених під егідою Центру історії аграрної науки, окреме синтезуюче місце належить працям В.А. Вергунова [3]. У своїх роботах дослідник виступає як методолог об'єктивного вивчення всього комплексу історичних досліджень науково-освітнього забезпечення аграрного сектора України. Саме йому належить розробка періодизації становлення та розвитку сільського господарства, організаційної структури вітчизняної аграрної науки та її управління, основних етапів розвитку сільськогосподарської освіти. Окремо розглянуто еволюцію наукової думки для потреб тваринництва, ґрунтознавства, меліорації. У своїх узагальнюючих працях вчений вперше звернув увагу на висвітлення організаційної структури галузевого дослідництва в роки Другої світової війни [4]. Науковій громадськості було повернуто із забуття ім'я відомого у світі ґрунтознавця Г.Г. Махова [5], який через активну співпрацю з німецькою окупаційною владою на науковій ниві був «назавжди» викреслений з аналізів історії наукової думки.

Ініційована В.А. Вергуновим робота у цьому напрямку знайшла своїх продовжувачів на регіональному рівні. У своїх дослідженнях до цих питань звернулись Г.І. Комликова [6] (Сумщина), Л.Б. Борисенко [7] (Вінниччина), П.П. Євич [8] (Київщина) та ін.

Суттєве інформаційне доповнення дана тема отримала після виходу у світ збірки документів та матеріалів «Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у роки Другої світової війни (1940–1945)» [9]. На сторінках цієї праці вперше оприлюднено звіти вітчизняних науково-дослідних установ про результати їхньої діяльності в евакуації, проблеми реєвакуації та відбудовчих процесів, пов'язаних із відновленням діяльності дослідних інституцій аграрного спрямування. Окупаційний період діяльності вітчизняних наукових установ знайшов своє висвітлення у ґрунтовному двотомному виданні документів та матеріалів «Історія Національної академії наук України (1941–1945)», підготовленому Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського [10].

Лише побічно питання наукового забезпечення аграрної галузі республіки висвітлено у роботах О.Г. Перехреста [11], який спеціалізується на вивченні проблем галузі та соціально-економічного становища українського села доби Великої Вітчизняної війни.

Даною проблематикою цікавляться російські історики природничої науки, однак у своїх роботах вони розглядають загальносоюзний контекст, не виокремлюючи республіканські. Серед них заслугоує на увагу праця професорки О.Ю. Єліної [12], де вперше комплексно аналізуються дані, подані Надзвичайною державною комісією, що займалась оцінкою втрат радянського господарства в роки війни, зокрема у питанні щодо сільськогосподарських дослідних установ, особливо їхніх гербарних та насінневих колекцій, наукової документації та літератури. Її дослідження проводились як частина міждержавної російсько-німецько-норвезької грантової програми в рамках діяльності Товариства Макса Планка «A Comparative History of the Kaiser Wilhelm Society under National Socialism». В роботі вченої не тільки аналізуються кількісні показники, але й наголошується на унікальності і неповторності деяких колекцій. Одночасно з інформацією про втрати О. Єліна ґрунтовно доводить, що війна, окупація та грабунки допомогли «замаскувати» ті втрати, які понесли НДІ у роки «лисенківщини», адже відомо, що Т.Д. Лисенко більш ніж скептично ставився до «вавіловських» колекцій та їх збереження. Отже, війна, безумовно, була головною, але не єдиною причиною наукових втрат. Крім того, авторка чи не вперше у науковій фаховій літературі ставить питання про реституцію у галузі науки, зокрема у селекції, піднімає проблеми, які з цим пов'язані, і наводить підстави для цього процесу.

Серед російських вчених до аналізу наукових доробок аграрної галузі часів війни звертався Г.А. Широков [13]. Вирішення зернового питання, яке постало після втрати українських територій в ході війни, вимагало переформатування тематики та в цілому організації наукової діяльності всього аграрного сектора Радянського Союзу. Зокрема, вчений аналізує внесок НДІ зернового господарства південного сходу СРСР (м. Саратов), його співпрацю з фахівцями інших республік, запозичення досвіду українських вчених тощо.

Діяльності вчених на ниві агрономії та тваринництва, що працювали в системі Академії наук УРСР за часів евакуації у Башкирії, присвячена робота член-кореспондента РАН М.А. Ільгамова та М.А. Саїтової [14]. Однак недоліком даного дослідження, на нашу думку, є лише констатація досягнень вчених, без аналізу змін організаційної складової науково-дослідної діяльності, що відбулись в ході евакуації, проблемних питань, які стояли перед вченими тощо.

Діяльності Академії Наук СРСР, зокрема у питаннях сільськогосподарської науки, присвячено дослідження японського вченого Хірофумі Сайто [15], що здійснювалось в рамках гранту Японського фонду наукових досліджень згідно з проектом «Генштаб науки» у 2010–2012 рр. під головуванням професора Ічікави Хіроші (Хіросіма). Автор статті на основі переписки академіка АН СРСР Т.Д. Лисенка з різними державними установами під час війни розглядає механізм прийняття рішень і планування наукової діяльності в сільськогосподарській науці Радянського Союзу. Крім того, вчений детально аналізує наукову діяльність академіка, його пропагандистську роботу стосовно власних наукових ідей, до якої він залучав весь свій тогочасний адміністративний ресурс. Ґрунтовна характеристика «лисенківщини» у японській історіографії дозволяє стверджувати, наскільки глибоко вчені цієї держави вивчають даний науковий та суспільний феномен. Цікавими є висновки вченого щодо характеристики аграрної науки воєнного часу, її пріоритетів та організаційної побудови.

Стратегічні плани Німеччини щодо продовольчого питання і наукових досліджень в галузі агрономії висвітлено у статті сучасника тих подій – статс-секретаря у відставці Ганса-Йохима Ріке [16]. Автор наводить дані, які доводять, що готуючись до війни, німецькі спеціалісти уважно аналізували розвиток аграрного сектора різних держав, детально планували розподіл продовольства, базуючись на помилках Першої світової війни, і володіли інформацією про новітні на той час технології та методи, оприлюднені радянськими науковцями в аграрній сфері.

Таким чином, аналізуючи історіографію наукового забезпечення сільського господарства УРСР часів Другої світової війни, слід зазначити, що незважаючи на звернення вчених до різних аспектів даної тематики, до цього часу повної оцінки сільськогосподарської дослідної справи зазначеного періоду не було надано. Залишилися незаслужено забутими вчені, які працювали в умовах окупації, та їхній внесок у сільськогосподарську дослідну справу; повністю не зроблено аналіз діяльності наукових установ галузі, які перебували в евакуації; не розглядаються проблеми реєвакуації дослідних установ аграрного спрямування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Канєвський О.П. Відбудова і розвиток сільського господарства України / О.П. Канєвський. – К. ; Х. : Держсільгоспвидав, 1947. – 286 с. ; Лаута С.П. Колгоспне село радянської України в роки Великої Вітчизняної війни / С.П. Лаута. – К., 1965. – 208 с.
2. Орловський Н.И. Этапы развития отечественной селекции сахарной свеклы / Н.И. Орловский. – К., 1973. – 156 с.
3. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект / В.А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68).
4. Вергунов В.А. Українські науково-дослідні сільськогосподарські заклади в роки Великої Вітчизняної війни / В.А. Вергунов, В.П. Хижняк // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 19–25.
5. Г. Вальтер, Ю. Клеопов і Г. Махов – забуті сторінки вітчизняної науки / УААН, ДНСГБ ; уклад. : В.А. Вергунов, В.І. Мельник, за заг. ред. В.М. Єжова ; наук. ред. В.А. Вергунов. – Сімферополь : Таврида, 2006. – 160 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 13).
6. Комликова Г.І. Сільськогосподарські дослідні установи Сумщини в окупаційний період (1941–1943 рр.) / Г.І. Комликова // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – Вип. XVI/XVII. – С. 217–222.
7. Борисенко Л.Б. Діяльність Уладово-Люлинецької дослідно-селекційної станції під час німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) / Л.Б. Борисенко // Роки випробувань і звершень (до 125-річчя Уладово-Люлинецької дослідно-селекційної станції). – Вінниця : ТОВ «Нілан», 2013. – С. 76–85.
8. Вергунов В.А. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968 рр.) До 100-річчя заснування Миронівського ін-ту пшениці ім. В.М. Ремесла НААН / В.А. Вергунов, П.П. Свич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. чл.-кор. НААН В.А. Вергунова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К., 2012. – 172 с. ; портр., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 61).

9. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у роки Другої світової війни (1940–1945) : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України ; уклад. : В.А. Вергунов, О.В. Корзун, О.О. Черниш, В.І. Кучер, А.С. Білоцерківська, Н.П. Коваленко, Н.В. Маковська ; під заг. ред. М.В. Присяжнюка ; наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2012. – 754 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 62).
10. Історія Національної академії наук України (1941–1945) : в 2-х ч. Документи і матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського ; редкол. : О.С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – К., 2007.
11. Перехрест О. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / Олександр Перехрест ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – 150 с. – (Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945»); Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр. : економічне та соціальне становище / О.Г. Перехрест ; НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.
12. Елина Е.Ю. Селекція на фронті : судьба советських селекційних станцій в роки другої світової війни / Е.Ю. Елина // Історія соціокультурних проблем науки і техніки. – М., 2004. – Вип. 3. – С. 49–68.
13. Широков Г.А. Научні дослідження учених сільськогосподарської науки в роки Великої Вітчизняної війни. 1941–1945 гг. / Г.А. Широков // Вестник СамГУ. – 2007. – № 5/3 (55). – С. 23–26.
14. Ильгамов М.А. «Как путники у общего костра...» Академия наук Украинской ССР в Башкирии в годы Великой Отечественной войны / М.А. Ильгамов, М.А. Саитова // Вестник Российской Академии Наук. – 2001. – № 6. – С. 43–56.
15. Сайто Хирофуми. Проблема отношений Лысенко с сельскохозяйственной наукой во время войны – в свете результатов анализа писем, направленных Лысенко председателям власти / Хирофуми Сайто // «Генштаб науки» : всестороннее исследование Российской / Советской / Российской Академии наук. Сб. ст. – Т. 2. Труды японцев / Сост. Ичикава Хироши. – СПб., 2012. – С. 16–32.
16. Рильке Ганс-Йоахим Продовольственная проблема и сельское хозяйство во время войны / Статс-секретарь Ганс-Йоахим Рильке // Итоги Второй мировой войны. Выводы побежденных. – СПб. : Полигон, 1998. – С. 104–119.

Korzun E.V. НАУЧНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УССР В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ОБЩИЙ ОБЗОР ИСТОРИОГРАФИИ

В статье характеризуются научные труды, в которых исследована история сельскохозяйственного опытного дела в Украине в годы Второй мировой войны. Выявлено, что в советский период этот вопрос рассматривался как второстепенный. Со времен независимости Украины наметился новый концептуальный подход относительно изучения истории отечественного опытного дела, который системно проводится на базе Центра истории аграрной науки. Отдельный пласт публикаций по этой теме представлен зарубежными учеными (Россия, Япония, Германия).

Ключевые слова: сельское хозяйство, наука, сельскохозяйственное опытное дело, Вторая мировая война, историография, Академия наук, оккупация.

Korzun O. AN OVERVIEW OF THE HISTORIOGRAPHY OF SCIENTIFIC PROVISION OF AGRICULTURE OF THE USSR DURING THE SECOND WORLD WAR

The article characterizes the scientific works, which explore the history of agricultural research work in Ukraine during the Second World war. It has been found out that during the Soviet period, this matter was considered as secondary. Since independence of Ukraine there has been a new conceptual approach to the study of the history of national research work, which is systematically carried out on the basis of the Center of history of agricultural science. A separate stratum of publications on this topic has been submitted by foreign scientists (Russia, Japan, Germany).

Keywords: agriculture, science, agricultural research work, the Second World War, historiography, Academy of Sciences, the occupation.